

vinden in de bijdragen van de huidige directeur P. Kooij. Hij kenschetst in zijn voorwoord de publicatie nummer 31 uit de reeks *Historia Agriculturae: Groninger graanprijzen. De prijzen van agrarische producten tussen 1546 en 1990* als een voorbeeld van het oude NAHI, 'dat een degelijke infrastructuur bood voor de beoefening van de agrarische geschiedenis in Nederland, met bibliografieën, bronnenuitgaven en oorspronkelijke monografieën' (vii). Het hier besproken nummer, dat in hetzelfde jaar is verschenen, staat voor de nieuwe organisatie, die 'zich meer richt op het recente verleden en op vragen die gesteld worden vanuit de actualiteit' (vii).

Maar leent de geschiedenis zich wel voor het beantwoorden van vragen uit de actualiteit? In de bijdrage 'Agrarische geschiedenis in de actualiteit' (1-34) blijkt dat P. Kooij die mening inderdaad is toegedaan. Hij stelt: 'Het vasthouden van de lange lijn voorkomt niet alleen dat het heden tot de maat der dingen wordt verklaard. Het voorkomt ook dat het wiel telkens weer opnieuw wordt uitgevonden. De emst waarmee thans de trefzekerheid van toekomstscenario's wordt benadrukt, mag best gerelativeerd worden door eens te kijken wat er van dit soort voorspellingen die in het verleden zijn gedaan, is terecht gekomen. En bij de discussie over plattelandsvernieuwing kan het geen kwaad om te onderzoeken wat er met dit soort discussies in het verleden is gebeurd. Bijvoorbeeld door naar de streekverbeteringsplannen te kijken, die in de jaren vijftig opgang maakten' (15-16). Dit laatste heeft het NAHI zelf ter hand genomen, zoals blijkt uit een van de andere bijdragen in deze bundel. Kooij geeft de lezer verder nog een bijzonder helder overzicht van belangrijke publicaties uit de afgelopen vijftig jaar en belangrijke onderwerpen en debatten in de landbouwgeschiedenis.

Uit het bovenstaande moge blijken dat wie een eerste oriëntatie op de geschiedenis van de landbouw wenst, zeker deze bundel ter hand moet nemen. Wie daarbij de sfeer en aanpak van het huidige onderzoek wil leren kennen, kan goed terecht in de bijdragen over het boerenbolwerk en de streekverbetering. Hiermee voldoet het NAHI, ondanks zijn vergrote aandacht voor de actualiteit, nog steeds aan zijn oude doelstelling van dienstbaarheid aan de landbouwgeschiedenis.

Joke Batink

MIDDELEEUWEN EN NIEUWE GESCHIEDENIS

W. M. Gijsbers, *Kapitale ossen. De internationale handel in slachtvee in Noordwest-Europa (1300-1750)* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1999, N. W. Posthumus Reeks IX; Hilversum: Verloren, 1999, 661 blz., f95,-, ISBN 90 6550 056 1).

Nu boeren de laatste tijd alsmat worden geplaagd door snel om zich heen grijpende ziekten onder het vee als varkenspest en MKZ, gaan er stemmen op om de handel in vee te beperken. Want door het vervoeren van vee kunnen de ziekten zich gemakkelijker verspreiden. Het MKZ-virus is onlangs vanuit Engeland via de export van vee naar Nederland gekomen. De discussies hierover zijn interessant. Veel argumenten tegen het vervoer van vee zijn steekhoudend, maar wat niet waar is, is dat de handel in vee over grote afstanden iets van deze tijd is, horende bij de uitwassen van de consumptiemaatschappij waarin wij leven.

Handel in vee over lange afstanden bestaat al eeuwen. In de negentiende, de achttiende, de zeventiende en zestiende eeuw werd er in ons land vee vanuit het buitenland ingevoerd. Ook in de achttiende en negentiende eeuw werden de boeren geplaagd door veeziektes, met name runderpest. Nog in 1865 werd de runderpest vanuit Engeland met een koppel ossen ons land

ingevoerd. Tienduizenden dieren stierven aan deze ziekte of werden afgemaakt. Een bekend fenomeen is de jaarlijkse uitvoer in de zeventiende en achttiende eeuw van eveneens tienduizenden ossen vanuit Denemarken en Sleeswijk-Holstein. Deze ossen vonden hun weg naar de markten in West-Europa, met name naar de grootste markt: Holland. In het buitenland en voornamelijk in Denemarken hebben historici veel aandacht besteed aan de ossenhandel. In Nederland heeft deze handel zeer weinig pennen in beweging gebracht. Dat is enerzijds wel te begrijpen; voor de Deense economie was deze handel van een veel groter belang dan voor de economie van de Republiek. Anderzijds is het te betreuren, omdat het een tot de verbeelding sprekend verschijnsel is geweest.

Gelukkig is daar Wilma Gijsbers die deze omissie van Nederlandse zijde gedeeltelijk heeft goedge maakt met haar prachtige boek *Kapitale ossen*, waarop zij in mei 1999 promoveerde. Gedeeltelijk, omdat zij zich vooral richt op de handel over zee, met name op de handel uit Noord-West Europa naar het gewest Holland. Slechts een klein deel van de ossen ging over zee. Werden in het topjaar 1612 meer dan 50.000 ossen over land uitgevoerd, over zee lag het maximale aantal tussen de 8 tot 12 duizend stuks. Ook naar de ossenhandel op de andere provincies in de Republiek heeft Gijsbers geen onderzoek gedaan. Dat zou ook niet gekund hebben binnen het bestek van een promotieonderzoek, dat in haar geval toch al een zeer lijvig boek heeft opgeleverd.

Gijsbers doet zelf allerlei aanbevelingen voor verder onderzoek naar de handel in ossen. Lijkt het onderzoek naar de handel in ossen nog in de kinderschoenen te staan, ook het onderzoek naar wat met de ossen gebeurde nadat ze in de Republiek waren aangekomen, moet eigenlijk nog plaatsvinden. Aanvankelijk was het de bedoeling van Gijsbers om haar onderzoek hierop te richten, maar het leek haar uiteindelijk beter zich eerst op de eerdere fasen van de 'productieketen' te concentreren, alvorens de aandacht naar de eindfase, te weten de vetweiderij in de Republiek, zou gaan. Dat de ossen uiteindelijk bestemd waren voor de consumptie, dat moge duidelijk zijn, dat de ossen in het voorjaar 'mager' aankwamen, vervolgens een halfjaar werden geweid en dan vaak in het najaar 'vet' werden verkocht, is eveneens bekend. Over het ossenweidersbedrijf zelf is echter weinig bekend. Gijsbers' boek is een goede basis voor verder onderzoek. Er is op dit terrein nog veel te doen voor historici.

Beginpunt voor Gijsbers is de vraag naar de belangrijkste determinanten in het ontwikkelingsproces in de handel in ossen tussen Denemarken/Sleeswijk-Holstein en de Republiek en de vraag naar de wisselwerking tussen dit proces en het ondernemersgedrag, met name dat van de Hollanders. De conclusies ten aanzien van een aantal determinanten zijn niet zo verrassend. Dat de sterke bevolkingsgroei, vooral in de steden, tot circa 1650 (de demografische determinant) de vraag naar vlees deed toenemen is logisch. Opvallend is dat er in dit verband niets gezegd wordt over de grote koopkracht van de Hollanders en over het feit dat zij per persoon meer vlees aten dan andere Europeanen. Het is overigens maar de vraag of de consumptie van vlees in Holland weer afnam in de achttiende eeuw, zoals zij schrijft. De Vries en Van der Woude zijn een andere mening toegedaan. Nog in de eerste helft van negentiende eeuw was de vleesconsumptie in Nederland relatief hoog. Ook de economische determinant (het streven naar winst), de politieke (overheidsbeleid) en de fysische determinant (stormvloed, de veepest) zijn niet zo spannend. Opmerkelijk is dat Gijsbers de invloed van de economische conjunctuur onder de politieke determinant schaaft, waarmee zij waarschijnlijk wil aangeven dat zij het overheidsbeleid ten aanzien van de conjunctuur (bijvoorbeeld importbeperkende maatregelen als gevolg van en dalende conjunctuur na 1650) van een groter belang acht dan de conjunctuur zelf. De invloed van de fysische determinant is voor de langetermijntontwikkeling natuurlijk beperkt geweest.

Belangrijker zijn haar bevindingen ten aanzien van de rol van de Hollanders. Hollandse

handelaars namen in de zeventiende eeuw de handel in ossen van de Deense grotendeels over, hetgeen uitmondde in de zogenaamde Hollacndertidcn. Hierbij was echter geen sprake, zoals men zou verwachten gezien de reputatie van Holland in de internationale handel destijds, van economische dominantie van het centrum (Holland) over de periferie (Denemarken), maar er bleef een wederzijdse afhankelijkheid bestaan. Gijsbers spreekt in dit verband van een symbiose. De vraag in Holland naar vlees was zo groot, dat de positie van de Denen tamelijk sterk bleef, totdat protectionistische maatregelen de internationale handel in ossen vrijwel deed stil vallen in de eerste helft van de achttiende eeuw. Wat dit laatste betreft is het echter wel opmerkelijk dat consumptie van vlees in Holland nauwelijks of niet afnam. Met die afhankelijkheid van het Deense aanbod viel het dus wel mee.

Maar wie zich tot de probleemstellingen en conclusies van het boek beperkt, doet zichzelf en ook Gijsbers te kort. Want buitengewoon boeiend is het betoog, dat van een grote deskundigheid en, gezien de indrukwekkende hoeveelheid bronnenmateriaal waarop zij zich baseert, vooral van een grote zorgvuldigheid getuigt. Met name het hoofdstuk over de organisatie van het transport heb ik met veel interesse gelezen. Dat ging over hoeveel runderen er in een schip gingen, over de omstandigheden aan boord, over de duur van de reis, over de communicatie (de taal) enzovoort. *Kapitale ossen* is daardoor een knap boek geworden.

Paul Brusse

K. Veelenturf, ed., *Geen povere schoonheid. Laat-middeleeuwse kunst in verband met de Moderne Devotie* (Nijmegen: Valkhof pers, 2000, 364 blz., f59,50, ISBN 90 5625 074 4).

In deze bundel vinden we in veertien artikelen de neerslag van een symposium dat in november 1999 in Nijmegen werd gehouden. In de inleiding, 'De Moderne Devotie en de kunst' passeren ten eerste een aantal klassieke en recente publicaties de revue over de relatie van de moderne devoten ten aanzien van verbeelding in het algemeen en de beeldende kunst in het bijzonder. Daarbij wordt helaas ook weer het geijkte citaat uit Huizinga's *Herfstij* geciteerd over de 'eenvoudige mannetjes en vrouwtjes, wier groote hemel zich welfde boven een minuskuul wereldje'. Verdient deze karakteristiek het nu werkelijk om geciteerd te worden, zoals op pagina 11 staat? Tenslotte volgt een korte presentatie van de artikelen en wordt de — beredeneerde — volgorde ervan uitgelegd.

De eerste vijf artikelen hebben alle iets te maken met 'verbeelding'. Kees Waaijman schetst in een zeer verhelderend betoog met vele voorbeelden de functie van de vrome verbeelding binnen het spirituele proces. Daarbij komt hij tot de conclusie dat beeldtaal nodig is om de zwakke fantasie te hulp te komen, maar dat het geloof uiteindelijk bereikt moet worden via de abstractie; de ziel strekt zich door de beeldtaal heen uit naar het allergoddelijkste. Zintuiglijke voorstellingen zijn noodzakelijk om het spirituele proces op gang te brengen, maar moeten tenslotte toch overstegen worden. Rudolf van Dijk vraagt zich in zijn bijdrage allereerst af of er een zekere symbiose is tussen woord en beeld bij de moderne devoten, voor hij tot zijn eigenlijke thema overgaat: de visualiteit in de *Geestelijke opklimmingen* van Gerard Zerbolt van Zutphen. Uit vele citaten wordt duidelijk dat werkwoorden als zien, kijken, schouwen veelvuldig voorkomen. Of het gebruik van beeldmateriaal wordt aanbevolen is niet relevant. Het gaat om het geestelijke zien, volgens een globale driedeling: lezen, overwegen en schouwen. Beelden zijn voorbijgaande hulpmiddelen om tot het beeldloze schouwen te komen. De volgende drie artikelen zijn wat specifiek van aard. Charles Caspers schrijft over de beeldrijke devotie van een blinde zuster tot het kind Jezus, José van Aelst bespreekt Suso's 100 beschouwingen